

Prof. dr RISTO VUKČEVIĆ

NESRAZMJERNOST DEAGRARIZACIJE I INDUSTRIJALIZACIJE — GENEZA EKONOMSKE NESTABILNOSTI

I. GENEZA PROBLEMA

1. Jugoslovenska privreda se nalazi u izrazitim teškoćama. Privredni rast opada i teži nultoj, čak negativnoj, stopi. Kvalitativni faktori razvoja jenjavaju i gotovo da su izgubili iole značajan uticaj. Stvorene su brojne i krupne disproporcije koje se sada manifestuju kao izraziti neskladi između potrošnje i realnih mogućnosti proizvodnje. Odstupa se od gotovo svih postavki Plana za period 1981—1985. godine, pa se pristupa ozbiljnim korekcijama planova za ovaj srednjoročni period.

Privredni sistem ne funkcioniše u skladu sa svojim osnovama, a to pokazuju kako negativna kretanja u privredi, tako i nepoželjna kretanja u razvoju društveno-ekonomskih odnosa.

Stekli su se brojni nepoželjni uslovi i satkali u sklop faktora koji gotovo da kida normalne, pa čak i nužne reprodukcione veze. Srazmjernosti u razvoju su narušene, privredni tokovi duboko poremećeni i izrazito nestabilni i pokazuju tendencije daljeg pogoršanja.

Ovaj skup negativnih kretanja obuhvaćen je pojmom ekonomske nestabilnosti i predstavlja svojevrsnu barijeru sa kojom se suočilo jugoslovensko društvo.¹

Postoji gotovo nepodijeljeno mišljenje o sadašnjim ekonomskim teškoćama, o složenosti problema sa kojima se sučeljava razvoj privrede i društvo u našoj zemlji. Naglašenost problema, njihova tekuća

---

¹ Navedene konstatacije o sadašnjim kretanjima u jugoslovenskom razvoju potvrđuju brojni podaci. Nema potrebe da se u ovom kratkom osvrtu navode, već ukazujemo na materijale koji to iscrpnije argumentuju: »Osnovna pitanja za utvrđivanje rezolucije o politici ostvarivanja društvenog plana Jugoslavije za period od 1981. do 1985. u 1983. godini« — Skupština SFRJ, Beograd, septembra 1982. godine. Posebno vidjeti »Polazne osnove dugoročnog programa ekonomske stabilizacije« — rad Komisije saveznih društvenih savjeta, Beograd, avgusta 1982. godine.

manifestacija i, makar, žurnalistički prikazi, a da ne govorimo o kvantitativno analitičkim prilazima, ne ostavljaju mjesta za različita mišljenja o njihovom prisustvu i težini. Razlike nastaju kada je riječ o uzrocima nastalih ekonomskih teškoća.² Ove razlike o uzrocima u suštini se mogu svrstati na: (1) shvatanja po kojima su nedosljedno sprovođenje sistema, pa i slabosti njegovih mehanizama i instrumenata, produkovali niz nepoželjnosti i stvorili sadašnju ekonomsku nestabilnost, i (2) shvatanja po kojima uzroke i generatore sadašnjih ekonomskih teškoća treba tražiti u pogrešnoj razradi osnovnih postavki privrednog sistema koje vuku korijen iz dublje prošlosti i koje su bile pratilac razrađivanja postulata sistema, njegovo pogrešno razrađivanje sa gledišta naših materijalnih mogućnosti i ukupnog sklopa raspoloživih činilaca razvoja.³ Izgleda nam, da sve više dominiraju shvatanja o tome da u ozbiljnijoj korekciji postojećih mehanizama i instrumenata sistema treba tražiti rješenja za postizanje ekonomske stabilizacije što svakako znači da su i uzroci problema u domenu razrade osnova sistema, a naročito nekih njegovih područja.

Bliže rasvjetljavanje uzroka nastalog stanja, prije svega, ima svoju svrhu u pronalaženju što efikasnijih rješenja za postizanje stabilnog i dinamičnog privrednog razvoja. Naravno, na osnovu prošlosti ne može se praviti, bar u savremenim uslovima, scenario budućnosti, ali pouzdano poznavanje pravih uzroka sadašnjih tokova je jedan od bitnih elemenata da se u budućnosti ostvari razvoj sa što manjim udaljavanjem od njegove optimalnosti.

3. Po našem mišljenju, prave uzroke sadašnjeg stanja treba tražiti na taj način što će se rasvijetliti: kako su nastale i gdje je porijeklo najizrazitijih disproporcija u privredi, odnosno onih disproporcija koje produkuju, neposredno ili posredno, ostale disproporcije, nesklade i nesrazmjere.

² O različitim pogledima na uzroke sadašnje ekonomske situacije u zemlji zainteresovani čitalac može opširnije vidjeti u više radova jugoslovenskih ekonomista i diskusija vođenih ovim povodom. Pored već citiranog materijala Komisije saveznih društvenih savjeta, skrećemo pažnju i na: »Primena osnova ekonomskog sistema, efikasnost ekonomske politike i dalji razvoj socijalističkih samoupravnih odnosa« — Predsjedništvo CK SKJ (diskusije sa Savjetovanja u Zagrebu 5. i 6. marta 1981) — Beograd, marta 1981, »Uzroci ekonomskih zbivanja u Jugoslaviji« — časopis *Marxistička misao*, br. 3/1981, str. 3—77 i knjigu prof. dr Koste Mihailovića: »*Ekonomska stvarnost Jugoslavije*« — Beograd, 1981. kao i diskusije o ovoj knjizi objavljene u časopisu *Ekonomska misao*, br. 3/1981.

³ Ovakva klasifikacija shvatanja o uzrocima sadašnje ekonomske situacije u zemlji je vrlo gruba i bez pretenzije da ukaže na nijanse u razmišljanjima o ovoj problematici. Međutim, u osnovi postoji neslaganje oko toga da li je funkcionisanje sistema, u obliku u kom je bio razrađen, uzrokovalo ne da se sa kojima se sada suočavamo ili je uzrok u tome što sistem nije dosljedno sproveden i primijenjen, tako kako je bio operativno razrađen. Inače, u svim vođenim diskusijama i raspravama o ovom pitanju nema razlika u pogledu osnovnih postavki i ciljeva sistema (samoupravljanje, ukidanje najamnog odnosa, raspodjela prema radu, federativno uređenje i dr.).

Danas se mnogo govori o disproporciji između izvoza i uvoza čije rješavanje dobija prioritet. Ova disproporcija je vrlo izrazita i, vjerovatno, predstavlja kritični, donji limit razvoja. Međutim, ne smije se zaboraviti da je spoljno-ekonomska razmjena izvedena iz strukture domaće proizvodnje, iako, naravno, sa snažnim uticajem na tu strukturu. No, primat pripada domaćoj proizvodnji i njenoj strukturi. Posebno se govori o disproporcijama u raspodjeli i pri tome ukazuje na veliko opterećenje privrede, odnosno zahvatanja dohotka za potrebe opšte i zajedničke potrošnje, malu akumulaciju i malu reproduktivnu sposobnost, veliku zaduženost i sl. Često se ukazuje na nesklad između produktivnosti i tehničke opremljenosti rada, nesklad između produktivnosti i ličnih dohodaka, razne disproporcije u strukturi investicija itd. Nema sumnje sve su to neuralgične tačke i neuralgični elementi sadašnjeg sklopa naše ekonomske situacije. Međutim, svaka od tih disproporcija i nesklada ima svoje porijeklo, svoje uzroke jer prije kraćeg ili dužeg vremena njihova veličina bila je znatno manja. Isti je slučaj i sa disproporcijama u materijalnoj strukturi proizvodnje. Disproporcije u proizvodnji, iako čine osnovicu svih pomenutih, ipak su tek na određenoj etapi razvoja poprimile razmjere tako da su postale generator ostalih nesrazmjernosti u razvoju.

Podrobnija analiza ovih međuzavisnosti vodi nas u nešto dublju prošlost jugoslovenskog razvoja i ukazuje da se geneza sadašnjih problema nalazi u nesrazmjernosti procesa deagrarizacije i industrijalizacije koji traje već oko tri ipo decenije.

4. U prvim poratnim godinama Jugoslavija je bila izrazito seljačka zemlja. Poljoprivredno stanovništvo učestvovalo je sa približno $\frac{3}{4}$ u ukupnom stanovništvu 1945. godine.⁴ Nepismeno stanovništvo po popisu 1948. godine, učestvovalo je sa oko 25% u stanovništvu starom 10 i više godina.⁵ Poljoprivredna proizvodnja je dominirala u strukturi ukupne materijalne proizvodnje. Na 100 hektara obradive površine bilo je 114 poljoprivrednih stanovnika.⁶ Jugoslavija je imala društveni proizvod po stanovniku od oko 35% evropskog prosjeka (bez SSSR-a).⁷

Industrijalizacija zemlje, pretežno oslonjena na bazičnoj i teškoj industriji, kao metod ubrzanog razvoja privrede morala je otvoriti proces deagrarizacije. Agrarna prenaseljenost našla je silnog oduška u realizaciji strategije ubrzane industrijalizacije. Međutim, transfer poljoprivreda — nepoljoprivredne djelatnosti dobio je karakter obilnog i dugovremenog odliva, naprosto, pražnjenja poljoprivredne

⁴ Vidjeti referat prof. dr Vladimira Stipetića: »Mjesto i uloga poljoprivrede u zadovoljenju dugoročnih potreba jugoslovenske ekonomije« — podnijet naučnom skupu u SAN-u, Beograd, 27. I 1982.

⁵ Publikacija SZS, »Jugoslavija 1945—1964«, Beograd, novembar 1965, str. 52.

⁶ SZS, »Jugoslavija...«, op. cit. str. 46 i 97.

⁷ Obračunato prema podacima iz knjige dr Iva Vinskog: »Kretanje društvenog proizvoda svijeta od 1910. do 1975. godine«, Ekonomski institut, Zagreb, 1978, str. 88 i 94.

i prezasićivanja gradova i nepoljoprivrednih djelatnosti; prouzrokovao je brojne disproporcije i materijalno-financijske napetosti, tako da je ovaj proces, u suštini, prvi i glavni uzrok mnogih kasnijih strukturnih poremećaja. Ne radi se samo o materijalno strukturnim poremećajima između poljoprivrede i industrije, poljoprivrede i ostalih nepoljoprivrednih djelatnosti, već o unošenju ekstenzivnosti, niskoproduktivističke i potrošačke psihologije koja je prigušivala proces industrijalizacije, probijala se u sve domene privrednog i društvenog života i stvarala pogodno tle formiranja nedovoljno racionalnog društvenog uticaja na privredni razvoj.

6. Argumenti prethodnih konstatacija su u kretanjima koje ilustruju sljedeći podaci:

Tabela 1.
Kretanje broja stanovnika i zaposlenosti (u 000)

Godina	Ukupno stanovništvo	Poljopriv. stanovništvo	Broj lica koja rade u poljopriv. (oba sektora)	Nepoljopriv. stanovniš.	Zaposleni van poljopriv.
1948.	15.842	10.646	...	5.196	1.467
1953.	16.991	10.348	5.235	6.643	1.702
1961.	18.549	9.200	4.555	9.349	2.912
1971.	20.523	7.840	3.742	12.683	3.871
1980.	22.344	6.457	3.133	15.887	5.606

Izvori: Publikacija SZS, »Jugoslavija 1945—1964«, op. cit., str. 58 i SGJ/1981, str. 81, 125 i 411.

Broj lica koja rade u poljoprivredi preuzet je: za društveni sektor iz citiranih statističkih izvora a za individualni sektor prema procjeni dr Iva Vinskog u radu »Procjena zaposlenosti u privatnom sektoru jugoslovenske privrede«, objavljeno u knjizi »Aktuelni problemi privrednih kretanja i ekonomske politike Jugoslavije«, Ekonomski institut, Zagreb, 1981, str. 163—170.

Apsolutni broj poljoprivrednog stanovništva je smanjen za oko 40%, a broj lica koja rade u poljoprivredi, samo u periodu 1953—1980, smanjen je za oko 2,1 milion radno-angažovanih poljoprivrednika. Nasuprot tome, broj nepoljoprivrednog stanovništva povećan je za nešto preko tri puta, a broj zaposlenih u ostaloj privredi za oko 3,8 puta.

Produktivnost rada u poljoprivredi, prvenstveno zahvaljujući odlivu radno-sposobnog stanovništva, rasla je brže nego u ostaloj privredi. U poljoprivredi je nastao fenomen znatno bržeg rasta produktivnosti nego što je rast društvenog proizvoda. Istovremeno, u ostaloj privredi stopa rasta produktivnosti rada učestvuje samo sa oko 40% u stopi rasta društvenog proizvoda.

Tabela 2.

Bruto investicije u osnovne fondove poljoprivrede i ostale privrede
(u mil. din. cijene 1972)

	1953—1965.	1966—1980.	1953—1980.
I Poljoprivreda			
1. Bruto investicije	46.896	81.124	128.020
2. Prirast društvenog proizvoda	14.682	12.450	27.132
3. Kapitalni koeficijent	3,19	6,52	4,72
II Ostala privreda			
4. Bruto investicije	395.095	1.193.841	1.588.936
5. Prirast društvenog proizvoda	93.594	196.890	290.484
6. Kapitalni koeficijent	4,22	6,06	5,47
III Odnosi			
1. Učešće poljoprivrede u ukupnim privrednim investicijama R. br. 1×100:(R. br. 1+R. br. 4) %	10,6	6,4	7,5
2. Efikasnost investicija u poljoprivredi prema efikasnosti u ostaloj privredi (ostala privreda = 100); (R. br. 6:R. br. 3) . 100	132,3	92,9	115,9

Izvori i napomene: SGJ/1979, str. 83 i 85; SGJ/1982, str. 84 i 86. — Kapitalni koeficijent je računat sa pomakom od jedne godine za društveni proizvod tj. kao marginalni konsekutivni kapitalni koeficijent.

Znatno niža stopa rasta društvenog proizvoda poljoprivrede nego što je rast produktivnosti rada (za čitav period 2,7 i 4,6) i niska participacija rasta produktivnosti u rastu društvenog proizvoda ostale privrede, vrlo su siguran indikator predimenzioniranosti procesa deagrarizacije u odnosu na proces industrijalizacije. Kada se, pri tome, ima u vidu da je tehnička opremljenost rada u ostaloj privredi rasla po stopi koja je iznad stope rasta produktivnosti, tada je očigledno koliko je bila niska efikasnost rada u ostaloj privredi.⁸ Posebno treba istaći da je u tridesetogodišnjem periodu investirano po radniku u poljoprivredi (individualni i društveni sektor) oko 30,6 hiljada dinara, po cijenama 1972. godine, a po radniku u ostaloj privredi 527,5 hiljada dinara ili za oko 17 puta više nego u poljoprivredi. Mada je društveni proizvod po radniku u poljoprivredi za oko 4,4 puta manji, ipak, iskazane razlike u investicijama i odnos produktivnosti prema rastu društvenog proizvoda jasno potvrđuju da je

⁸ U privredi (bez poljoprivrede) tehnička opremljenost rada, mjerena vrijednošću osnovnih sredstava po zaposlenom, rasla je u periodu 1953—1965. po stopi od 1,6% u godišnjem prosjeku, a produktivnost rada po stopi od 4,2%. U periodu 1966—1980. godine ovaj odnos se mijenja, tehnička opremljenost raste po stopi od 4,8%, a produktivnost po stopi od 2,9%. Za čitav period stopa tehničke opremljenosti raste po stopi 3,3%, a produktivnosti po stopi 3,2% u godišnjem prosjeku.

Tabela 3.

*Stope rasta društvenog proizvoda, zaposlenosti i produktivnosti rada
(na bazi cijena 1972. godine)*

	1953.	1965.	1980.	Stope rasta		
				1954— 1965.	1966— 1980.	1954— 1980.
I Poljoprivreda						
1. Društveni proizvod (mil. din.)	25.029	33.224	51.018	2,4	2,9	2,7
2. Broj lica koja rade u poljoprivredi (u 000)	5.235	4.271	3.133	—1,7	—2,0	—1,9
3. Nivo produktivnosti (u din.)	4.781	7.779	16.284	4,1	4,9	4,6
4. Stopa produktivnosti prema stopi društvenog proizvoda	—	—	—	1,71	1,69	1,70
II Ostala privreda						
1. Društveni proizvod (mil. din.)	44.206	131.434	330.095	10,4	6,3	7,8
2. Broj zaposlenih (u 000)	1.389	2.875	4.635	6,2	3,4	4,6
3. Nivo produktivnosti (u din.)	31.826	45.716	71.218	4,2	2,9	3,2
4. Odnos stope produktivnosti prema stopi društvenog proizvoda	—	—	—	0,40	0,46	0,41

Izvori: Kao i za prethodne tabele.

deagrarizacija poprimila razmjere prekomjernog devastiranja poljoprivrede i prigušivanja razvoja ostale privrede.

7. Masovno napuštajući poljoprivredu, stanovništvo je vršilo snažan pritisak na stambeni fond, gradsku infrastrukturu, prepotenciralo izgradnju raznih fondova u oblasti komunalne djelatnosti, obrazovanja, zdravstvene i socijalne zaštite. Ekstenzivno se širi mreža neproizvodnih institucija, a u proizvodnji znatno brže raste zaposlenost na tzv. administrativnim i režijskim nego na proizvodno-izvršnim radnim mjestima.

Snažan pritisak egzodusa iz poljoprivrede prouzrokovao je neproduktivno zapošljavanje. Pored ekstenzivnog zapošljavanja u neprivredi, raste prekomjerna zaposlenost u industriji i ostaloj privredi, i to prvenstveno tamo gdje je najmanje vidljiva tj. na radnim mjestima koja nemaju proizvodno-izvršni karakter.⁹

⁹ Nema sredenih podataka o kretanju broja zaposlenih na proizvodno-izvršnim i ostalim radnim mjestima. Međutim, kretanje broja zaposlenih prema stepenu obrazovanja može približno realno informisati o kretanju zaposlenosti na proizvodno-izvršnim i ostalim radnim mjestima.

Tabela 4.
Kretanje broja zaposlenih u društvenom sektoru (u 000)

	1960.	1970.	1981.	Stope rasta		
				1961— 1970.	1971— 1981.	1961— 1981.
1. Privreda (bez trgovine i finansija)	2.215	2.821	4.302	2,5	3,9	3,2
2. Neprivreda (trgovina i finansije)	688	944	1.544	3,2	4,6	3,9
Ukupno:	2.903	3.765	5.846	2,6	4,1	3,4

Izvor: SGJ/1982, str. 81.

Kretanje broja zaposlenih u društvenoj privredi bez trgovine i finansijskih
i drugih usluga (u 000)

	1967.	1978.	Stope rasta 1968—1978.
— Visoko, više i srednje obrazovanje	373	689	5,7
— VK i KV radnici	1.199	1.740	3,4
— ostali radnici	978	1.258	2,1

Izvor: SGJ/1969, str. 98, i SGJ/1982, str. 132—133.

Podaci o kretanju broja zaposlenih u proizvodnim djelatnostima (u ove djelatnosti je računata privreda bez trgovine, finansijskih i drugih usluga), kao i podaci o kretanju zaposlenih prema stručnoj spremi, takođe, u proizvodnim djelatnostima vrlo uvjerljivo potvrđuju konstataciju o neproduktivnom zapošljavanju.

8. Masovno napuštanje poljoprivrede i sela uslovljava zaostajanje poljoprivredne proizvodnje a i postupno zaostajanje ostalih primarnih sektora (ugalj, šumarstvo, hidroenergija, vodoprivreda). Ulaganja u proizvodne namjene dugovremenog aktiviranja nijesu mogle zadovoljiti snažan potrošački pritisak koji je proizlazio iz bujičavog transfera na relaciji selo-grad. Orijehtacija na prerađivačke sektore i bujanje neproizvodne sfere postaje metod apsorbovanja silnog pritiska ljudskog radnog potencijala. Pomijera se struktura materijalne proizvodnje u korist grana koje sve manje imaju oslonca u domaćim resursima. Raste uvozna zavisnost. Domaći prirodni potencijali su nedovoljno iskorišćeni, znatno supstituisani uvozom (poljoprivreda i neki vidovi energije). Izvoz se ne zasniva na domaćim komparativnim prednostima, već na uvozu i vremenom se pogoršava njihov odnos na štetu izvoza.

9. Nekonrolisani i predimenzionirani proces dezagrarijacije deformisao je strategiju industrijalizacije, a kasnije uplvisao i krupne neracionalnosti u ostvarivanju strategije otvorene privrede, nepo-

sredno i dugovremeno unosio elemente ekstenzivnosti u gotovo sva područja privrede i neprivrede i široko ih napajao psihologijom zaostalog agrara.

U okolnostima takvih procesa, razvojna i tekuća ekonomska politika nijesu težile obuzdavanju i koordinaciji tih procesa, već su tražile rješenja u pogrešnom pravcu. Umjesto da se uskladi proces deagrarizacije i industrijalizacije (obuzdavajući deagrarizaciju i strukturirajući industriju u skladu sa raspoloživošću domaćih resursa), građeni su mehanizmi i instrumenti koji su podsticali ovaj nesklad.

10. Mehanizmi i instrumenti privrednog sistema, razvojna i tekuća ekonomska politika, nijesu dovoljno uvažavali procese koji su su zbivali u stvarnosti, nijesu uspostavljali dovoljnu koordinaciju u razvoju, nijesu uspostavljali potrebnu vezu između osnova sistema (njegovih bitnih postavki) i konkretnih uslova.

Operativna razrada osnova sistema više je bila inspirisana nastojanjem da sistem djeluje u svom »čistom« obliku nego da ga poveže sa konkretnom stvarnošću i na taj način stvori mogućnost njegovog potpunijeg funkcionisanja.

Osnove progresivnog društvenog sistema (njegove postavke, zahtjevi, premise, ciljevi) su ispred date stvarnosti i to, kako materijalne osnove, tako i ispred date »prosječne« društvene svijesti. Na taj način, društveni, odnosno privredni sistem, predstavlja širok okvir i podsticajan faktor za razvoj materijalne osnove, društvene svijesti i društvenih odnosa. Kada bi osnove sistema bile sasvim saglasne postojećoj materijalnoj bazi i društvenoj svijesti, tako koncipiran sistem ne bi bio progresivan, konzervirao bi postojeće stanje i postao kočnica razvoja.

Naš samoupravni socijalistički sistem zasnovan je na postavkama čija puna realizacija zahtijeva dalje snažno razvijanje materijalne osnove i društvene svijesti. U tome je njegova progresivnost.

Da bi funkcionisao tako zasnovan sistem, on mora biti operacionalizovan mehanizmima i instrumentima koji na najbolji način povezuju njegove postavke sa postojećom realnošću. Izgleda da je u našoj praksi operacionalizacija sistema bila suviše podređena osnovama sistema, želji da djeluje u »čistom« obliku, ne vodeći dovoljno računa o stvarnim uslovima (materijalnim i subjektivnim).

II. NEKE SUGESTIJE ZA RJEŠENJE PROBLEMA

1. Ekonomska nestabilnost suštinski se sastoji u duboko poremećenom odnosu između proizvodnje i potrošnje, koji neposredno proizilazi, održava se i reprodukuje na nizu strukturnih disproporcija. Neskladi manje ili veće strukturne disproporcije su evidentne u raznim domenima, kako privrede i neprivrede, tako i u njihovom međuodnosu. Brojnost i složenost prekoračenih »kritičkih« granica u međuodnosima pojedinih područja reprodukcije neposredno uzrokuju i generiraju ekonomsku nestabilnost. Tako, na primjer, postoje

sljedeće, manje ili više izražene, disproporcije: potrošnja — realno moguća proizvodnja; potrošnja — akumulacija; investicije — novčana i realna akumulacija; izvoz — uvoz; produktivnost rada — nedovoljna zaposlenost; struktura »produkcije« kadrova — potrebe u kadrovima po stepenima i profilima obrazovanja; programi i rad naučno-istraživačkih institucija — prioritete privredne i društvene potrebe u naučnim istraživanjima; brojnost i mreža raznih društvenih i državnih institucija, njihova niska efikasnost i visoki troškovi — opterećenje proizvodnje, i dr.

Sadašnje nesrazmjernosti i disproporcije toliko su naglašene da ne ostavljaju iole širok prostor za multivarijantna rješenja problema ekonomske nestabilnosti. Izvjesno je, međutim, da se moraju savladati pomenute strukturne disproporcije i, na taj način, ukloniti žarišta ekonomske nestabilnosti. Rješenje problema se ne može svesti na ovaj ili onaj segment privrede, na ovaj ili onaj domen proširene reprodukcije.

Pravo i potpuno rješenje iziskuje strategiju stabilizacije koja mora biti jasno definisana i bliže razrađena za sva važnija područja društvene reprodukcije.

2. Postavlja se pitanje: šta bi bili osnovni elementi strategije stabilizacije od kojih ne bi bilo većih odstupanja?

U odgovoru na ovo pitanje, smatramo, treba istaći sljedeće:

— budući razvoj mora biti prevashodno (znatno više nego u posljednjih 15—20 godina) zasnovan na sopstvenim (domaćim) snagama. Inostrani dodajni izvori su prekomjerno korišćeni i postali ograničavajući faktor razvoja, tako da njihova delimitacija postaje prioritetan zadatak. To, praktično, znači, strategija stabilizacije mora imati uporišne oslonce u domaćim materijalnim i ljudskim potencijalima;

— izloženi osnovni zahtjev strategije stabilizacije pretpostavlja selektivnu restrikciju potrošnje i pomijeranje materijalne strukture proizvodnje u pravcu njenog većeg oslanjanja na domaće resurse, njenog izrazito boljeg struktuiranja u skladu sa raspoloživošću domaćih osnovnih činilaca proizvodnje. (Naročito treba više iskoristiti poljoprivredni potencijal, ugalj, hidroenergetske izvore, uslove za razvoj inostranog turističkog prometa, već izgrađene kapacitete industrije — pogotovo one koji imaju ili mogu imati povoljnu spoljno-ekonomsku razmjenu, kao i one koji su važni u reprodukcionom lancu usklađivanja ukupne privrede sa raspoloživošću domaćih činilaca proizvodnje);

— selektivna restrikcija potrošnje, prije svega, pretpostavlja: (1) snažno obuzdavanje širenja mreže i povećanja zaposlenosti u neprivredi i u privredi na radnim mjestima koja nijesu u funkciji značajnijeg uticaja na proizvodnju i dohodak, (2) relativno pomijeranje globalne raspodjele dohotka u korist akumulacije i (3) ograničavanje investicija u neproizvodne svrhe izuzev stambene izgradnje i onih namjena koje se alimentiraju iz obilnih i relativno jeftinih domaćih izvora te podsticajno djeluju na domaću proizvodnju;

— struktura investicija morala bi biti usklađena sa izloženim zahtjevom pomijeranja privredne strukture;

— pomijeranje strukture izvoza ka granama komparativnih prednosti, te relativno lakše postizanje konkurentne sposobnosti i racionalnije uključivanje u međunarodnu podjelu rada;

— pomijeranje relacija cijena faktora proizvodnje u skladu sa njihovom raspoloživošću (obični faktori jeftiniji, a ograničeni skuplji), a što odgovara logici ekonomskih zakonitosti;

— neophodno je generalno pomijeranje ličnih dohodaka u korist radnika u proizvodnji;

— odlučnije struktuiranje sistema obrazovanja i nauke u skladu sa realnim potrebama privrede i društva.

Prema tome, strategija stabilizacije, sažeto rečeno, je strategija razvoja pretežno oslonjenog i usklađenog sa domaćim raspoloživim resursima, akumulacijski orijentisana i orijentisana na racionalno uključivanje u međunarodnu podjelu rada.

3. Kao i svaka strategija, i svako načelno društveno opredjeljenje, tako i strategija stabilizacije ostvarivaće se preko mehanizama, instrumenata, mjera i konkretnih aktivnosti koji treba da se izgrađuju i utvrđuju na osnovama društvenog i privrednog sistema i koji, zapravo, predstavljaju njihovu operativnu razradu.

U vezi sa ovim, smatramo, da treba pažnju skrenuti na sljedeće:

— izgleda da je naša praksa pokazala da je operativna razrada sistema postala svojevrсна kočnica njegovog djelovanja ili pak deformiše njegovo djelovanje, tako da daje neku vrstu »kontraprodukcije«. Radi toga je potrebno temeljito ispitivanje njegovih mehanizama i instrumenata i njihova temeljita korekcija, kako bi omogućili funkcionisanje sistema u skladu sa njegovom prirodom;

— sistem planiranja treba postaviti tako da se, na nivou zemlje kao cjeline, putem društvenog dogovaranja, utvrđuju dovoljno konkretni zadaci razvoja grana koje su od posebnog značaja, kao i precizira materijalno-finansijska »pokrivenost« kojom se obezbjeđuje realizacija tih zadataka. Takav princip treba sprovesti i za utvrđivanje razvoja onih grana koje su od posebnog značaja za svaku pojedinačnu republiku, odnosno pokrajinu. U vezi sa ovim, neophodno je da se u sistemu planiranja utvrdi o čemu i na kojem »nivou« se donose pojedini dogovori, utvrdi snaga njihove obaveznosti i konkretnosti, a naročito u pogledu materijalno-finansijske prohodnosti. Inače, društvene dogovore i samoupravne sporazume treba svesti na što manji broj, tako da kupoprodajni ugovor bude najmasovniji instrument regulisanja razmjene između robnih proizvođača.

U sistemu planiranja neophodno je, pored vrednosnih, reafirmisati i naturalne pokazatelje, a naročito materijalne bilanse za neke ključne proizvode.

U postupku izrade društvenih dogovora o osnovama planova za grane, koje su od posebnog značaja za zemlju kao cjelinu (primjer:

energetika, metalurgija, hrana, transport, veze, inostrani turizam), bilo bi neophodno da odgovarajuće organizacije udruženog rada tih grana pripreme samoupravne sporazume koji bi bili »prototip« društvenog dogovora za njihovo usklađivanje, na nivou SFRJ.

— Sistem cijena treba tako postaviti da odgovara raspoloživosti faktora.

Društvena sredstva bi morala imati cijenu po kojoj se plaćaju u korist sopstvenih fondova. To bi bio i neka vrsta akumulacijskog parametra. Inače kretanje njihove cijene ispod stope inflacije, direktno je uticalo na prisvajanje mimo rada, na porast kredita, neracionalno investiranje i gubljenje društvenog karaktera sredstava.

— Stope amortizacije treba uskladiti sa realnim vijekom funkcionisanja osnovnih sredstava, a revalorizaciju ovih sredstava vršiti indeksom cijena za odgovarajuće grupe osnovnih sredstava.

— Sistemom poreza i doprinosa trebalo bi onemogućiti sticanje dohotka i bogaćenje mimo rada, a naročito po osnovu pogodnosti koje omogućavaju društveni fondovi (česti su slučajevi privatnog bogaćenja zahvaljujući ubiranju rente koja nastaje zahvaljujući ulaganjima u društvene osnovne fondove).

— Onemogućiti da porezi i doprinosi prekomjerno opterećuju nužnu ličnu potrošnju i deformišu vezu između tržišne i cijene proizvodnje.

Treba reći, teško je zamisliti funkcionisanje tržišta roba ako ne postoji, ili je deformisano, tržište faktora. Mada radna snaga nije roba u našem sistemu, ipak bi se predloženim promjenama u cijenama faktora (cijena društvenih sektora, renta na prirodne resurse i pomijeranje u ličnim dohocima), omogućila njihova realnija valorizacija (u skladu sa logikom tržišta), a što je bitna pretpostavka potpunijeg funkcionisanja tržišta i većeg djelovanja ekonomskih zakonitosti u skladu sa njihovom prirodom. Time bi se stvorili i povoljniji uslovi za funkcionisanje društvenog i privrednog sistema sa njihovom svojebitnošću, a što je poseban izvor energije, čak nužna pretpostavka, ostvarenja strategije ekonomske stabilizacije.

Prof. Dr. Risto VUKČEVIĆ

DISPROPORTIONS BETWEEN DEAGRARIZATION AND INDUSTRIALIZATION — GENESIS OF ECONOMIC INSTABILITY

Summary

Yugoslav economy is in great difficulties. There is a big disproportion between consumption and production. This disproportion is caused by numerous separate disproportions which exist both in the economy and noneconomy.

In order to better understand current difficulties it is essential to make a more detailed analysis and go back to our history of development. This analysis shows that genesis of the current economic difficulties lies in uncontrolled process of deagrarianization on too large scale in comparison with the process of industrialization. In 1945, Yugoslavia was predominantly peasant society. Around 3/4 of the population was in agriculture and undeveloped agriculture was the main source of living. In such situation industrialization was the only adequate way in transforming the inherited socio-economic structure.

During 3,5 decades, agricultural population was reduced from 3/4 to 1/4. Such a big exodus from rural areas caused slow development in agriculture, and the devastation of village. Disproportions in economy began with this process. Consequences of this process are: big pressure on consumption, penetration of backward agrarian psychology in to entire spheres of economy and society. Under the pressure of excessive transfer from agriculture in other sectors, consumption (personal and collective) was strongly emphasised but productivity remained low. Employment increased but much faster in nonproductive sector.

This created a good ground that even socially organised forces adopted such a way of development and contributed to this process of creating disproportions. Industry has shifted orders from domestic to imported raw materials. This increased the import dependency of the economy and foreign debt. This caused deformation of the strategy of industrialization. The proclaimed strategy of open economy has not been rationally carried out.

The economic system does not function in accord with its foundations. Solution of these problems should be found in radical changes of mechanisms of economic system. It is necessary to correct planning system, price system, as well as other mechanisms by which society manages economic development. An approach to these changes has to be motivated by linking foundations of the system with concrete conditions and in such a way to provide a gradual process of economic stability. It is also necessary to restructure economy which should be more in line with the availability of domestic factors of production. This strategy of development provides the necessary conditions for realization of the strategy of open economy.